

"Bæredygtig udvikling og demokrati"

Indlæg på konference om Byøkologi
Grønne by og Brundtland-planlægning
den 6.12.89

Erik Christensen

"Bæredygtig udvikling og demokrati"

Indlæg på konference om Byøkologi,
Grønne by og Brundtland-planlægning
den 6.12.89

Arbejds tekst
udgivet af
Institut for økonomi, politik og forvaltning
Aalborg Universitetscenter
Kroghsstræde 5
9220 Aalborg Øst

Tyk: kopicentralen, AUC

ISBN 87-89426-14-2

INDHOLD

1. Et nyt politisk fælles-begreb.	4
2. Brundtlandrapportens begreb for "En bæredygtig udvikling".	5
3. Den politiske dimensions nedprioritering i Brundtlandrapportens strategiske krav	9
4. Brundtlandrapportens forestilling af hvad en dårlig (ikke-bæredygtig) udvikling er	10
5. Modsetninger og muligheder i den danske handlingsplan for miljø og udvikling	12
6. Litteratur	15

Arbejds tekst kan bestilles på ovennævnte adresse

1. Et nyt politisk fællesbegreb

Begrebet "bæredygtig udvikling" er med Brundtlandrapportens fremkomst og med regeringens handlingsplan for opfølgning af FN rapporten blevet et nyt ideologisk fællesbegreb (et plus-ord) i hele den politiske offentlighed. Når Poul Schlüter i forordet til den danske opfølgingsrapport siger, at "hensynet til udviklingens bæredygtighed skal gennemtrænge hele den politiske og administrative struktur, og i sidste instans hele samfundet" (s.6), er han enig med alle andre politiske partier (måske med undtagelse af Fremskridtspartiet) herunder også hele venstrefløjens (SF, VS og DKP), der også hurtigt har indoptaget begrebet "bæredygtig udvikling" i deres sprogbrug. Jeg mener, det i sig selv er et interessant fænomen, der både indeholder mulighed for en afpolitisering og tilsløring af miljøproblemerne, men også åbner op for nye diskussioner og skabelse af en bedre miljøpolitik. Det kan blive en sejr for et nyt syn på miljøet, hvis det lykkes at præcisere dette begreb for "en bæredygtig udvikling" både på et politisk og videnskabeligt plan. Men det kan også være med til endnu bedre at tilsløre en uhensigtsmæssig naturforvaltning, hvis det forbliver et uklart overflade- og modebegreb, der blot klistres på alle samfundsmæssige aktiviteter, for at fortælle, at man har taget hensyn til miljøet, uden at det måske faktisk er tilfældet.

Når begrebet "bæredygtig udvikling" har kunnet opnå status af et ideologisk modeord, der bruges af alle politiske lejre, hænger det selvfølgelig sammen med udviklingen af en ny fælles bevidsthed om miljøproblemernes store betydning, samt at begrebet, som det bruges i Brundtlandrapporten, er ret vag og flertydig.

Hvis begrebet fremover skal have nogen betydning for dels udviklingen af en fortsat demokratisk dialog og udvikling af synspunkter om miljø og udvikling samt som politisk styringsmål, er det centralt at forsøge at præcisere begrebet, fremlægge dets forskellige dimensioner, pege på dets indbyggede modsætninger og forsøge at arbejde sig frem imod opstillingen af et udviklingsbegreb, der mere præcist kommer med et bud på, hvad man skal forstå ved både en god og en dårlig udvikling.

I det følgende vil jeg dels forsøge, at give en tekstnær og kritisk analyse af begrebets anvendelse i selve Brundtlandrapporten og vise, at der i den danske brug af

begrebet sker en indsnævring, således at begrebets sociale og politiske dimensioner nedtones. Samtidig åbner den danske handlingsplan op for en lokalsamfundsmæssig folkeoplysningsstrategi, der indeholder muligheder for en genoplivning af en miljøbevægelse.

2. Brundtlandrapportens begreb for "en bæredygtig udvikling".

Begrebet bæredygtig udvikling drejer sig om en global overlevelsesproblematik. Når der tales om en bæredygtig udvikling henvises der til de trusler, det globale miljø står overfor. Det siges i rapporten, at det er et globalt mål (s. 49). Men det skal samtidig også forstås som et nationalt og et lokalt mål. Det udtrykkes på følgende måde: "Bestræbelserne i retning af en bæredygtig udvikling kræver ændringer i hvert eneste lands indenrigs- og udenrigspolitik" (s.49). Det betyder dog ikke, at man kan opstille een bestemt plan for bæredygtighed. Ligeledes ligger der i forestillingen om en bæredygtig udvikling, at den kun kan realiseres på nationalt og globalt plan, hvis der samtidig opnås en bæredygtig udvikling på lokalt plan. Det fremgår ikke så tydelig i Brundtlandrapporten, men kan alligevel klart læses bag linjerne i flere af rapportens betragtninger. Således siger man et sted: "Af største vigtighed er, at en effektiv deltagelse i beslutningsprocessen fra lokalsamfundenes side kan være en hjælp for dem til at udtrykke og effektivt håndhæve deres fælles interesser" (s.56). Forestillingen om en bæredygtig udvikling er altså noget, der både vedrører udviklingen på lokalt, nationalt og internationalt plan og forholdet mellem de tre niveauer.

En afgørende forudsætning i rapporten for opnåelsen af en bæredygtig udvikling er, at der skabes større lighed og retfærdighed mellem rige og fattige lande i verden. Denne ulighed mellem landenes ressourceforbrug påstås endda at være jordens vigtigste "miljøproblem" og "udviklingsproblem" (s.18). Manglen på en bæredygtig udvikling siges at være "et produkt af i hvor høj grad man negligerer den økonomiske og sociale retfærdighed i de enkelte lande og mellem landene" (s.57).

Bæredygtighed

Hvad der herudover nærmere ligger i begrebet "bæredygtig udvikling" kan man få et indtryk af ved at lave en nærmere analyse af, hvorledes de to ord "bæredygtig" og "udvikling" anvendes i selve Brundtlandrapporten. Det er ikke særlig enydigt, hvilket selvfulgelig også er en af grundene til, at begrebet som sådan opfattes som meget vagt og udflydende. Ordet "bæredygtig" eller "sustainable" på engelsk har en oprindelse i økologien. De økologiske balancer kan forstyrres så meget, at de bliver truet. "Naturen er gavmild, men den er også skrøbelig og fint afbalanceret. Der er tærskler man ikke kan overskride uden at bringe systemets grundlæggende integritet i fare. I dag er vi tæt på mange af disse tærskler." (s. 42-43). Det er i den sammenhæng man taler om økologisk bæredygtighed. Et andet sted fremgår det, at man kan "leve over økologisk evne" (s. 52). I begrebet bæredygtig ligger forestillingen om "begrænsninger som hænger sammen med biosfærens evne til at absorbere virkninger af menneskenes handlinger" (s. 20). Målet er "opretholdelse af økosystemerne" (s. 31) og sikring af en økologisk "stabilitet" (s. 33). Derfor bruger man også et sted i rapporten betegnelsen "fysisk bæredygtighed" som betegnelse for nogle økologiske grænser. Men der er ikke nogle faste grænser for vækst (s. 53). Der er nogle "forskellige grænser" for brugen af energi, råstoffer, vand og jord. Alligevel taler man om nogle "absolutte grænser (som må forstås økologisk, EC), i forhold til hvilke begrebet bæredygtig udvikling indebærer at verden, længe før disse grænser nås, må sikre en lige adgang til de begrænsede ressource og omlægge den teknologiske indsats for at lette presset." (s. 53).

For at opnå en økologisk bæredygtighed, der betyder en opretholdelse af en lang række økosystemer, må der ske en ændring af flere økonomiske, sociale og politiske forhold, således at disse forhold respekterer nogle mere hensigtsmæssige økologiske grænser før de absolutte, fysiske grænser nås, og der sker uigenkaldelige økologiske katastrofer. Rapporten taler om, at "bæredygtig udvikling er en ændringsproces hvorunder udnyttelsen af ressourcerne, styringen af investeringer, den teknologiske udvikling og ændringer i institutionerne alle er i balance med hinanden og øger både de nuværende og de fremtidige muligheder for at opfylde menneskehedens behov og forhåbninger." (s. 54). Derfor kædes begrebet bæredygtig sammen med næsten alle andre samfundsmæssige udviklingsprocesser. Man taler således om en bæredygtig vækst, økonomi, produktion, befolkningsudvikling, verdensøkonomi, handelsmønstre og

generelt om en bæredygtig politik. I alle disse sammenhænge må det forstås således, at ordet bæredygtig betyder og signalerer, at de pågældende forhold skal være i overensstemmelse eller balancere med nogle økologiske grænser.

Udvikling

Hvad begrebet "udvikling" betyder, forekommer heller ikke helt klar i rapporten. Et sted (s. 51) siges der blot, at "det indebærer en fremadskridende omdannelse af økonomi og samfund" og et andet sted, at betegnelsen "udvikling" her bruges i sin bredeste betydning" (s. 48). Selvom en hovedproblematik i rapporten er et forsøg på samordning af økonomi og økologi, er begrebet bæredygtig udvikling en betegnelse for en total-samfundsmæssig proces. Vi befinder os, som rapporten siger, i en periode, hvor grænserne mellem miljø, økonomi, sociale forhold og politik "er begyndt at gå i opløsning", hvorfor man ikke kan tale om særlige kriser: en miljøkrise, en udviklingskrise, en energikrise, men må tale om "den sammenkædede krise" (s. 16). Det kræver en "holistisk holdning" (s. 146), og begrebet bæredygtig udvikling kan ses som et forsøg på at udvikle et sådant holistisk begreb for den samfundsmæssige udvikling.

En sådan direkte formuleret holistiske synsvinkel kommer kun frem et enkelt sted i rapporten, hvor der sammenfatningsvis forsøges givet en definition af, hvad bæredygtig udvikling kræver af ændringer i samtlige samfundets dimensioner: "Set i lyset af udviklings- og miljøkriserne i 1980'erne, som de eksisterende nationale og internationale politiske og økonomiske institutioner ikke har overvundet, og måske ikke kan overvinde, kræver bestræbelserne på at nå frem til en bæredygtig udvikling: 1. et politisk system som sikrer borgernes effektive medvirken i beslutningsprocessen, 2. et økonomisk system som er i stand til at skabe overskud og teknisk viden på en selvhjulpent og bæredygtig basis, 3. et socialt system som sikrer løsning af de spændinger som opstår som følge af en uharmonisk udvikling, 4. et produktionsystem som respekterer forpligtelsen til at bevare det økologiske grundlag for udviklingen, 5. et teknologisk system som hele tiden kan søge efter nye løsninger, 6. et internationalt system som fremmer bæredygtige mønstre for handel og finansvæsen, og 7. et administrativt system som er fleksibelt og har evnen til at korrigere sig selv." (s. 73.)

Den eksplicite definition af begrebet bæredygtig udvikling i Brundtlandrapporten lyder således: "En bæredygtig udvikling er en udvikling som opfylder de nuværende behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare. Den rummer i sig to begreber: 1. Begrebet "behov", især de grundlæggende behov hos verdens fattige, som bør have absolut forsteprioritet og 2. Tanken om de begrænsninger som teknologiens stade og den samfundsmæssige organisation lægger på miljøets muligheder for at opfylde de nuværende og fremtidige behov." (s. 51).

Denne definition er central i flere henseender. Den opererer med en klar forestilling om, at "menneskers behov og forhåbninger er det vigtigste mål for udviklingen." (s. 52). Derved står den i modsætning til andre udviklingsopfattelser, der f.eks. fokuserer på udviklingen af samfundsmæssige strukturer eller materielle ting. Endvidere er det vigtigt at lægge mærke til, at den opererer med et behovsbegreb, hvor der skelnes mellem nogle grundlæggende behov og nogle mindre grundlæggende behov (luxusbehov). De grundlæggende behov er behovet for mad, tøj, bolig, sundhed, uddannelse og arbejde. Og man må forstå behovsopfattelse således, at man regner med, at de grundlæggende behov er begrænsede, mens de andre behov er ubegrænsede, hvilket er en opfattelse, som står i modsætning til den almindelige nationaløkonomiske antagelse om eksistensen af udifferentierede, uendelige behov. Man indrømmer på den ene side, at behovsopfattelsen er socialt og kulturelt bestemt (s. 52), men antager samtidig, at der må findes en mere universel enighed om en bæredygtig udvikling.

Endvidere indeholder denne definition en afvejning af menneskenes nuværende behov i forhold til fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov, hvori der både er indbygget nogle overvejelser om social retfærdighed generationerne imellem og retfærdighed i den enkelte generation.

Begrebet bæredygtig udvikling må derfor siges at have en klar normativ, målsætningskarakter. I det ligger implicit en bestemt menneske-, natur- og samfundsopfattelse, og det udtrykker nogle "nye værdinormer" (s. 37) om en rigere, mere retfærdig og mere sikker verden. Lidt højtidelig kalder man det også et spørgsmål om udviklingen af "en global etik" (s. 289), hvor målet i "bedeste forstand sigter mod at fremme harmonien mellem mennesker og mellem menneskeheden og naturen".

(s. 72). Derfor tales der også flere steder om, at en bæredygtig udvikling "forudsætter ændringer i værdier og holdninger overfor miljø og udvikling - ja i virkeligheden over for samfundet og arbejdet hjemme, i landbruget eller på fabriken." (s. 115). Man må imidlertid ikke opfatte en bæredygtig udvikling for statisk. "I sidste ende er bæredygtig udvikling dog ikke nogen endegyldig tilstand af harmoni, men snarere en ændringsproces" (s. 21), der er kompliceret og smertefuld.

3. Den politiske dimensions nedprioritering i Brundtlandrapportens strategiske krav.

I Brundtlandrapporten uleder man en række strategiske krav for at opnå en bæredygtig udvikling. "Blandt de afgørende mål for en miljø- og udviklingspolitik som udspringer af forestillingen om en bæredygtig udvikling er: 1. genoplivning af den økonomiske vækst, 2. en ændret vækstskvalitet, 3. opfyldelsen af grundlæggende behov for arbejde, mad, energi, vand og sundhedsvæsen, 4. sikring af et bæredygtigt befolkningsniveau, 5. bevaring og udvidelse af ressourcegrundlaget, 6. teknologisk nyorientering og styring af risikomomenter, og 7. sammensmeltning af miljø og økonomi og beslutningsprocessen." (s. 57). Det er i meget høj grad disse dimensioner i opfattelsen af en (økologisk, teknologisk, økonomisk) bæredygtig udvikling, der dominerer selve rapporten og danner grundlag for disponering af den.

Det betyder, at andre dimensioner, specielt de sociale og politiske dimensioner i begrebet bæredygtig udvikling nedprioriteres i den mere strategisk handlingsorienterede del af rapporten. Spredt rundt omkring i rapporten siges det, at decentralisering (s. 56), en effektiv deltagelse fra befolkningens side (s. 56) samt skabelse af en offentlighed (s. 71) er væsentlige forudsætninger for at etablere en bæredygtig udvikling. I begrebet bæredygtig udvikling ligger, at man udvikler en ny opfattelse af fællesinteresser, hvilket imidlertid i mange tilfælde forhindres som følge af uligheden i adgangen til jordens ressourcer. "Derfor er vor manglende evne til at fremme de fælles interesser ved en bæredygtig udvikling ofte et produkt af, i hvor høj grad man negligerer den økonomiske og sociale retfærdighed i de enkelte lande og mellem landene," (s. 57). I sin forståelse af hvilke sociale og politiske forudsætninger, der skal være til stede for at opnå noget, man kan kalde en bæredygtig udvikling er rapporten meget radikal, som f.eks.: "Derfor må man, når man skal

gribe problemerne an på en ny måde inddrage sociale udviklingsprogrammer, især af en art som forbedrer kvindernes stilling i samfundet, som beskytter de sårbare grupper, og som fremmer den lokale deltagelse i beslutningsprocessen." (s. 47). I forbindelse med en særlig analyse af byernes betydning for udviklings- og miljøproblemerne (s. 238-239) anbefaler rapporten, at der sker en styrkelse af de lokale myndigheder og en øget beboerdeltagelse for at få skabt en bæredygtig udvikling. Men ellers er det karakteristisk, at disse politiske, demokratiske deltagelsesaspekter af en bæredygtig udvikling ikke formuleres som et af de strategiske hovedkrav i rapporten. Her nøjes man med at holde sig til de mere snævert økologiske, økonomiske og teknologiske sider af en bæredygtig udvikling.

4. Brundtlandrapportens forestilling af hvad en dårlig (ikke-bæredygtig) udvikling er.

Jeg har indtil nu forsøgt mere positivt at tolke, hvad rapporten mener med begrebet "bæredygtig udvikling". Det er meget bredt og vagt, hvilket gør begrebet vanskeligt anvendeligt som politisk instrumentelt mål. Denne svaghed viser sig også ved en uklarhed i forestillingen om, hvad en dårlig udvikling er.

Der tales nogle steder i rapporten om at en række udviklingsmønstre både i u- og i-lande (s. 9, og s. 20) helt klart ikke er bæredygtige. Specielt i en række u-lande befinder man sig i en "ond cirkel", hvor fattigdom og ulighed medfører miljøforringelser. "Fattigdom, uretfærdighed, miljømæssige forringelser og konflikter har en sammensat og magtfuld indvirken på hinanden." (s. 275), og "Fattigdom er helt klart både en følge af og årsag til globale miljøproblemer." (s. 15).

Uligheden i adgangen til ressourcerne og fattigdommen er altså efter rapportens forfatter en væsentlig årsag til miljøproblemerne, (s. 56 og s. 98). Det giver sig udtryk i en forskellig fordeling af magt og indflydelse mellem forskellige sociale grupper og lande (s. 47). Det har betydning, at man mange steder har haft "en destruktiv vækst" (s. 57), der har betydning, at nogle har produceret og forbrugt for meget, mens andre har forbrugt for lidt og lever med udsigten til sult (s. 36). Man har haft en ensidig økonomisk vækst, hvor man ikke har set på de "utilisgode virkninger af væksten" (s. 38). Derfor taler man også om, at man skal have "en ændret vækstkvantitet".

lifer" (s. 57). Det "kræver en ændring i vækstens sammensætning, så den bliver mindre materiale-og energikrævende og mere ligelig i sine virkninger." (s. 60)

Et hovedtema for rapporten er, at økologi og økonomi bliver stadig mere kædet sammen i et ubrydeligt net af årsag og virkning (s. 17). Man kan som omtalt se eksempler på den økonomiske vækstis uheldige miljømæssige virkning, men det er alligevel rapportens hovedsynspunkt, at sikring af økonomisk vækst og miljøet ikke behøver at være modsætninger. Bæredygtigheden skal på forskellige måder sætte nogle grænser for den økonomiske vækst. "Ikke desto mindre vil overvejelser om bæredygtighed sommetider betyde at man afviser aktiviteter, som er finansielt attraktive på kort sigt." (s. 62) Det må forstås således, at der skal opstilles nogle økologiske grænser for en kortsigtet profitsøgende adfærd. Men man tager ikke spørgsmålet op, om økonomisk vækst på længere sigt er forenligt med en økologisk bæredygtighed. Man synes ikke at operere med antagelser om uforenelighed på længere sigt, hvilket bl.a. udtrykkes ved en antagelse om, at specielt de transnationale selskaber kan "følge profitsøgende mål inden for rammerne af en bæredygtig udvikling på længere sigt." (s. 92). Derfor når man også frem til den anbefaling, at "den internationale økonomi må sætte fart i den globale vækst samtidig med at man respekterer de miljømæssige bånd" (s. 95). Det skal dog samtidig ske ved "en stadig reduktion af energi- og ressourceudnyttelsen, forminskede affaldsmængden, og opmuntre til genindvinding og genbrug af ressourcer," (s. 213). Her formemmer man tydeligt, at man forsøger at springe over et ægte dilemma og modsætning.

I rapporten siges det flere steder, at man må bryde fortidens mønstre (s. 290) og at en bæredygtig udvikling forudsætter ændringer i værdier og holdninger over for miljø og udvikling (s. 115). Det bliver nogle lidt uforpligtende homnør-bemærkninger, så længe, der ikke mere præcist gøres opmærksom på, hvilke mønstre man bør gøre op med, og hvilke værdier og holdninger det er nødvendigt at gøre op med for at fremme en bæredygtig udvikling. Indirekte forstår man, at det drejer sig både om ændrede natur-, samfunds- og menneskeopfattelser i retning af et syn på naturen som en livskilde og partner, i stedet for kun som en økonomisk værdi. Og på det samfundsmæssige plan må der brydes med gruppe- og national-egoismen og fællesinteresserne må sættes i forgrunden ved at give et ligheds- og solidaritetsperspektiv en fremtrædende plads.

5. Modsetninger og muligheder i den danske handlingsplan for miljø og udvikling.

Som det første land blandt alle FN's medlemsstater fremlagde den danske regering i december 1988 sin handlingsplan for miljø og udvikling, som en opfølgning og udmøntning af Brundtland-rapporten. Her gennemgås aktiviteterne inden for en række sektorer i det danske samfund med henblik på at vurdere i hvilket omfang, der leves op til princippet om en bæredygtig udvikling. I handlingsplanen siger man, at "regeringens langsigtede mål på mange felter er i overensstemmelse med princippet bæredygtig udvikling" (s.8), og man indrømmer samtidig, at der er langt før Danmark eller noget andet land "vil kunne hævde at handle i overensstemmelse med princippet om bæredygtig udvikling" (s.9).

I indledningen, hvor opgaven for hvorledes man skal udmønte en politik for en bæredygtig udvikling på et nationalt dansk plan nærmere defineres, nøjes man kort med at referere kommissionens kortfattede definition på en bæredygtig udvikling: "Kommissionen definerer denne udvikling som den, der tilfredsstiller den nuværende generations behov uden at mindske fremtidige generationers muligheder for at tilfredsstille deres behov" (s.8), og i forlængelse heraf opregnes de strategiske målsætninger, som Brundtland-rapporten kommer med (s.12). Det betyder, at de sociale og politiske dimensioner i begrebet bæredygtig udvikling afskæres, og de tilføjes til en mere helhedspræget analyse af årsagerne til miljø- og udviklingsproblemerne, der som tidligere påvist findes i Brundtland-rapporten, forsvinder. Spørgsmålene om lighed og social retfærdighed, der har intet sammenhæng med miljøproblemerne, udelukkes derved. Hele grundideen i Brundtland-rapporten er, at man må anlægge en holistisk synsvinkel, at man må bryde sektor-logikken både i videnskaben og administrationen, og man må tage fat ved kilderne eller årsagerne til problemerne og ikke nøjes med at behandle symptomerne. Dette perspektiv er man mere tilbøjelig til at fremhæve i den danske rapport, hvilket givetvis hænger sammen med, at det er en ren embedsmandsrapport, hvor Brundtland-rapporten i højere grad er et politisk-ideologisk dokument (byggende på en række embedsmandsrapporter). På det konkrete plan er handlingsplanen dog klart udtryk for en begyndende sektornedbrydning eller tværsektor tankegang, idet miljøproblemerne diskuteres i sammenhæng med landbrug, fiskeri, trafik og energi, hvor man lægger op til, at der i de kommende år skal præsenteres mere konkrete handlingsplaner for samordning og politisk indsats.

Selvom man ikke lægger op til en teoretisk præcisering af begrebet bæredygtig udvikling, der fastholder begrebets sociale og politiske dimensioner indenfor en holistisk forståelsesramme, lægger den danske rapport i nogle af de praktiske udmøntninger faktisk meget vægt på de demokratiske, lokalsamfundsmæssige og folkeoplysende aspekter i forsøget på at udmønte en politik for en bæredygtig udvikling.

Overordnet erklærer planen at "enhver basal kursændring i samfundsudviklingen forudsætter aktivt medspil fra de kommunale råd, borgerne og både landsdækkende og lokale organisationer" (s.20). Derfor anbefaler man bl.a. igangsætningen af projektet "Grøn kommune", der sigter imod at etablere konkrete tværgående miljøaktiviteter og afdække institutionelle blokeringer, således at miljøproblemerne kan gribes an i lokalsamfundene på nye og mere forebyggende måder og øge den enkelte miljøbevidsthed og -ansvarlighed.

I sammenhæng hermed tillægges undervisning og information stor betydning, hvor man bl.a. forestår igangsætning af en folkeoplysnings- og aktivitetskampagne til fremme af en bæredygtig udvikling, der forsøger at anvise løsninger og konkrete handlemuligheder for den enkelte borger, virksomhed og organisation.

Sådanne statslige forsøg på informationsvirksomhed kan let blive en form for overfladisk reklamevirksomhed, der virker mere tilslørende end oplysende omkring den faktiske miljøsituation. Men det kan også være med til at styrke og udvikle en mere selvstændig miljøbevægelse. Det så man med energioplysningsudvalgets virksomhed midt i 1970'erne. Her blev skabt et kritisk aktiverende oplysningsmateriale, og kampagnens aktiviteter var med til at udvikle energikontorer og stimulere udbredelsen af forskellige vedvarende energiformer. Måske kan den nye Brundtland-kampagne også være med til at stimulere miljøbevægelsen, så den opstiller nye konkrete mål og igangsætter forskellige lokalsamfundsmæssige eksperimenter.

Miljøbevægelsen står nemlig efter Brundtland-rapporten i en delvis ny situation. Tidligere kæmpede bevægelsen i meget høj grad for, at de politiske myndigheder skulle anlægge en miljøpolitisk synsvinkel på en række samfundsmæssige aktiviteter. Med handlingsplanen er det blevet alment accepteret. Det er en sejr på det sproglige, bevidsthedsmæssige plan. Ideerne om et helhedssyn, kildesynspunkt og en forebyggel-

sessynsvinkel er ved at trænge helt ind og op i det politiske system, især via dele af embedsmandsapparatet. Det lægges nu mange planer, der forsøger at integrere miljøpolitikken i de andre sektorområder. Nogle politikere er også begyndt at bruge de rigtige ord, fordi de bliver fordret med dem af deres embedsmænd. Men principperne om en bæredygtig udvikling er stadig ikke blevet del af den almindelige økonomisk-politiske debat mellem regering og opposition. Det kunne man se i diskussionen omkring de store økonomiske planer i hele 1989. Her kom ingen hverken regerings- eller oppositionspolitikere med argumenter om, at deres økonomiske retningsplaner var led i skabelsen af en bæredygtig udvikling. Det viser, at de fleste politikere ikke har forstået rækkevidden af, hvad en bæredygtig udvikling er, og stadig tror at det kun har noget med miljøpolitik at gøre i en mere snæver forstand. På det område synes embedsmændene, der har lavet den danske plan at være langt forud for de fleste politikere: "Det er i denne sammenhæng vigtigt at huske på, at princippet om bæredygtig udvikling ikke snævert er relateret til miljøforhold, men har et langt bredere sigte" (s.25).

Begrebet om og principperne i en bæredygtig udvikling er skabt internationalt af miljø- og udviklingsforskere og embedsmænd i et samvirke med dele af miljøbevægelsen og er nu relativt passivt ved at blive accepteret af de politiske partier og etablerede interesseorganisationer på grund af en række miljøproblemers helt åbenlyse eksistens. Hvad der i øjeblikket mangler er en folkelig politisk debat, hvor politiske partier og etablerede interesseorganisationer går ind i diskussionen af og udmøntningen af en bæredygtig udvikling. Her står miljøbevægelsen overfor en stor ny opgave, at være den drivende kritiske kraft i en sådan debat. Nok så flotte og rigtige projekter i miljøministeriet og i kommunerne lavet ud fra et bureaukratisk helhedssyn om bæredygtig udvikling vil være utilstrækkelige. Sådanne projekter skal udvikles sammen med og bæres af miljøbevidste borgere med et folkeligt helhedssyn på miljøpolitikken. Derfor må der hele tiden skabes nye offentligheder, hvor et samspil mellem politikere, eksperter, modeksperter og eksperimenterende borgere til stadighed stimuleres. Det er kun igennem en sådan skabelsesproces, at nye mere holdbare økologiske livs- og produktionsformer bliver dannet. Alternativet er et stadig større og mere fjernt miljøbureaukrati, med et "nyt sprogbrug", der gør "de rigtige ting", men uden tilstrækkelige effekter og forankring i en folkelig miljøbevidsthed.

Litteratur:

Vor fælles fremtid. Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling. FN-forbundet og MS 1987.

Regeringens handlingsplan for miljø og udvikling. Opfølgning af anbefalinger i rapporten fra Verdenskommissionen om miljø og udvikling og i FN's miljøperspektiv til år 2000. Statens Informationstjeneste, Dec. 1988.